

İSLAM MEDENİYETİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLİK: RİHLE ENSTİTÜSÜ

UDEF Akademik Çalışmalar Koordinatörlüğü

Azer ABBASOV

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku

UDEF
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
ACADEMIC STUDIES

İSLAM MEDENİYETİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLİK: RİHLE ENSTİTÜSÜ

UDEF Akademik Çalışmalar Koordinatörlüğü

Azer ABBASOV

Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku

UDEF
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
ACADEMIC STUDIES

İslam Medeniyeti Perspektifinden Uluslararası Öğrencilik: Rihle Enstitüsü

Azer Abbasov¹

Günümüzde aldığı yeni biçimle halen devam eden uluslararası öğrencilik hareketliliği yahut yurt dışı eğitim faaliyeti, İslam dünyasında eğitim-öğretim faaliyetinin bir bileşeni olarak erken dönemlerden itibaren görülen bir olgudur. Nitekim İslam tarihinin erken dönemlerinde daha Hz. Peygamber hayattayken yaşanmakta olan bu olgu, İslam dünyasında zamanımıza kadar yaygın bir şekilde devam edegelmiştir. Sözgelimi, Hz. Peygamber hayattayken insanlar din hakkında öğrenmek için genelde ilk kaynağa, yani Medine'ye geliyorlardı. Ancak Hz. Peygamber'in vefatından sonra, Hulefâ-i Râşidîn döneminde Şam, Irak, Mısır ve İran gibi farklı bölgelerin fethedilip Hilafet topraklarına katılması üzerine sahabilerin fethedilen bu bölgelere yerleşmeleri ve buralarda yürütülen çeşitli faaliyetler sonucunda başka yeni merkezler ortaya çıktı. Sahabe sonrası dönemlerde de devam eden bu süreç, İslam dünyasının dört bir yanında farklı ilim merkezlerinin temayüz ederek çoğalmasına, bu ise ilim peşinde koşan öğrencilerin eğitim-öğretim amaçlı olarak yeni ilim merkezlerine, dolayısıyla farklı bölgelere yolculuğa çıkmalarına neden oldu. İşte, İslam tarihinde ilk nesillerden itibaren karşımıza çıkan bu olgu, erken dönem literatürlerde genel anlamda "ilim tahsil etmek", daha özel olarak, "hadis öğrenmek ve hadis rivayetinde bulunan kimseler hakkında bilgi edinmek için yapılan yolculuklar" anlamına gelen "rihle" kavramı ile ifade edilmiştir.

Bu çalışma, genel olarak İslam medeniyeti tarihinin erken evrelerinden itibaren görülmeye başlanan, hatta en sıkıntılı tarihi süreçlerde bile terk edilmeyen yurt dışı diyebileceğimiz bölgeler yahut farklı ilim merkezleri arası yapılan öğrenci hareketliliğinin izdüşümlerini tarihsel örnekler üzerinden ortaya koymayı hedeflemektedir. Bu amaçla, ilk önce erken dönem rihle hareketleri ele alınacak, ardından orta çağlarda İslam dünyasında öne çıkan bazı ilim merkezleri ve buralarda yetişmiş bazı âlimlerin hayatlarından kesintiler zikredilerek İslam tarihinin farklı evrelerine ilişkin öğrencilik hareketliliğine dair genel bir görüntü ortaya konulmaya çalışılacaktır. Daha sonraki aşamada ise kurumsal modernleşmenin hayata geçirildiği Tanzimat dönemi Osmanlı örneği ele alınarak, modernleşme dönemi bu topraklarda yaşanan yurt dışı öğrencilik hareketlerinden bahsedilecektir.

Anahtar kelimeler: Uluslararası öğrenci hareketliliği, yurtdışında eğitim, İslam dünyası, rihle.

¹ Doktora Öğrencisi, Marmara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İslam Hukuku, azerabbasov04@gmail.com

İslam'ın Erken Dönemlerinde Yaşanan İlmî Hareketlilik

Bu başlık altında İslam'ın erken dönemlerinde yaşanmakta olan ilmî hareketlilik, İslam dünyasının farklı coğrafyalarında sahabe ve tâbîin döneminde teşekkül eden ilim merkezleri ve bu merkezler arasında yapılan ilmî yolculuklarla (rihle) sınırlı olacak şekilde ele alınacaktır.

Sahabe ve Tâbîin Döneminde Teşekkül Eden İlim Merkezleri

Hz. Peygamber vefat ettiği zaman Arap yarımadasının tamamı İslam ülkesi hudutlarına neredeyse girmiş bulunuyordu. Çok geçmeden Hulefâ-i Râşidîn döneminde daha hicretin 20. senesine gelmeden, Suriye, Filistin, Ürdün ve Lübnan dâhil olmak üzere bütün Şam bölgesi fethedilmiş, ardından Mısır, İran, Azerbaycan Hilafet topraklarına katılmıştır. Fetih hareketleri bundan sonra da devam etmiş, Mâverauünnehir'in fethiyle hicri I. asrın sonlarında müslümanlar Çin Seddi'ne ulaşmıştır. Batı istikametinde ilerleyen diğer ordu birlikleri ise Kuzey Afrika'yı fethederek Târik b. Ziyad'ın öncülüğünde Endülüs'e geçmişlerdi. (Hizmetli, 2001, s. 395-412) Hz. Peygamber'in vefatı üzerinden henüz bir asır geçmemişti ki İslam Hilafeti bir tarafta Biscay körfezinden İndus'a ve Çin hudutlarına, diğer taraftan Orta Asya'da Aral gölünden, Kuzey Afrika sahillerine kadar genişlemiş bulunuyordu. (Hitti, 1995, I, s. 268; II, s. 340)

Böylece fetihler münasebetiyle genişleyen İslam coğrafyasının çeşitli bölgelerine dağılan sahabiler, gittikleri yerlerde bir taraftan devletin temsilcisi olarak idari işler yürütüyor, diğer taraftan ise İslam'ın yayılması adına tebliğ faaliyeti icra ediyorlardı. Bu nedenle vahyin gelişini müşahade etmiş ve Hz. Peygamber'in sohbetinde bulunmuş sahabilerin gittikleri yerlerde yaptığı ilk işlerden biri, hem ibadet hem de eğitim-öğretim mekânları olabilecek mescit ve camiler inşa etmek olmuştur. (el-Hatîb, 2005, s. 166; Koçyiğit, 1997, s. 87) Örneğin Irak'ın fethi üzerine Basra'da Utbe b. Gazvân tarafından bir mescit yaptırılmış, Sa'd b. Ebî Vakkas önderliğinde bir grup sahabe tarafından kurulan Kufe şehrinde hemen bir mescit inşa edilmiştir. Öte yandan hicretin 21. yılında İskenderiye'nin fethinden sonra Amr b. Âs'ın Mısır'da yaptırdığı kendi adını taşıyan ve aynı zamanda Kuzey Afrika'da Müslümanların ilk camisi olma vasfını haiz bulunan meşhur Amr b. Âs Camii, Ukbe b. Nâfi tarafından fethedilen Kuzey Afrika'da Kayrevan şehrinde inşa edilen Kayrevan Camii fetihlerle birlikte farklı bölgelerde ortaya çıkan bu türden oluşumların ilk örneklerindedir. (Hitti, 1995, II, s. 405-406) İşte fetihlere paralel olarak çoğalan ve ibadet mekânları olmanın yanı sıra, döneminin birer ilim müessesesi olarak da hizmet gören bu mescit ve camiler, âlim sahabilerin önderliğinde çeşitli ilim merkezlerinin teşekkül etmesine yardımcı olmuştur. (Koçyiğit, 1997, s. 89-90) Aslında sonraki dönemlerde ortaya çıkan ve döneminin başlıca eğitim kurumları sayılan medreseler de yer ve faaliyet bakımından bu mescit ve camilerden bağımız olmamış, bunlara sıkı bir şekilde bağlı kalarak genelde bu yapı ve kurumlar etrafında oluşmuşlardır.

İslam coğrafyasında sahabe ve tabiîn zamanında öne çıkan bu ilim ve kültür merkezlerinin başında şüphesiz “Dâru’l-Hicre” adıyla da şöhrat kazanan Medine’yi zikretmek gerekir. Bilindiği üzere Medine, Hz. Peygamber’in ve sahabenin Mekke’den hicretle İslam Devleti’nin temelini attıkları şehirdir. Özellikle hicretle birlikte önemli bir merkez haline gelen Medine, uzun yıllar Müslümanların başkentliğini yapmış, idari ve siyasi merkez olma hüviyetinin yanı sıra, İslam tarihinin ilk dönemlerden itibaren Müslümanlar için en önemli ilim duraklarından biri olmuştur. Hz. Peygamber’in vefatında sonra da ashabın ilim ve idarede ileri gelenlerinin yaşadığı bir şehir olan Medine, tabiîn neslinde de bu merkez olma hüviyetini korumuş, Medine’nin yedi fakihi diye anılan başta “Fukahâ-i Seb’a-i Medîne” olmak üzere sayıları yüzleri aşan pek çok ünlü simanın hadis ve fıkıh sahasında yetiştiği bir merkez olma rolünü sürdürmüştür. Hicaz bölgesinin diğer bir önemli merkezi olan Mekke şehri, ilk vahyin geliş yeri olması, Müslümanların kiblegâhı Kâbe’nin burada bulunması ve hac mahalli olması itibarıyla İslam’ın ilk günlerinden zamanımıza kadar İslam tarihinin çeşitli dönemlerinde merkezi hüviyetini devam ettire gelmiştir. (Koçyiğit, 1997, s. 89; Yardım, 1988, s. 123-125)

Irak bölgesinin o dönemde en önemli şehirleri olan Basra ve Kûfe İslam dünyasının en canlı ve hareketli fikri, ilmi merkezleri idi. (Hitti, 1995, II, s. 379) Başlangıçta ordu karargâhı olarak tesis edilen Kûfe şehri, inşa edildiği ilk günden itibaren yoğun bir yerleşime maruz kalmış, kısa sürede ulaştığı nüfus yoğunluğu ile Basra ile birlikte Irak bölgesinin merkezi haline gelmiştir. Başta askeri ve siyasi olmak üzere ticari, ilmi pek çok faaliyetin önemli uğrak yerlerinden olan Kufe, bu gibi vesilelerle çok sayıda ziyaretçi almıştır. Özellikle, Hz. Ali’nin hilafet makamına geçince bu şehri hilafet merkezi yapmasıyla pek çok sahabe buraya yerleşmiştir. Hz. Ali, İbn Mesud, Alkame b. Kays, Haris b. Kays, Şerâhil b. Amr eş-Şa’bî, İbrahim en-Nehâî gibi pek çok isim, Kûfe’ye gelip yerleşen sahabe ve tabiînün önde gelenlerinden bazılarıdır. Tanınmış tabakat müellifi İbn Sa’d’ın meşhur “et-Tabakâtu’l-Kübrâ” isimli eserinde “Kûfe’ye gelen sahabiler” başlığı altında yaklaşık yüz otuz sahabinin ismine yer vermiştir. Bunlar zamanla Kûfe’de birer ekol haline gelen fıkıh, tefsir ve kıraat çalışmalarının temellerini atmışlardır. Yukarıda da işaret edildiği üzere bu ilim ve tahsil faaliyetlerinin merkezinin genellikle mescitler olduğu anlaşılmaktadır. Mescitlerin o dönemde icra ettikleri birçok fonksiyondan belki de en önemlisi eğitim-öğretim faaliyetlerinde ortaya çıkmaktaydı. Zira buralarda görev yapmak üzere atanan kişiler, aynı zamanda halka Kur’an ve hadis gibi dini ilimleri de öğretmiştir. Mescitlerde teşekkül eden ilim halkaları, verilen dersler ve müzakere edilen konular sebebiyle Kûfe kısa sürede İslam dünyasında adından sıkça bahsedilen bir şehir haline gelmiştir. (Kahraman, 2006, s. 241-332) Nitekim Hanefi mezhebinin kurucusu sayılan Ebu Hanife’nin meşhur müzakere meclisleri için daima mescitleri kullandığı ve Kûfe’de teşekkül eden bu oluşumun zamanla genişleyip İslam dünyasının diğer bölgelerine yayıldığı ve böylece mezhepsel bir boyut kazandığı ise bilinen bir husustur.

İslam tarihinin erken dönemlerinde öne çıkan bir diğer merkez de, Utbe b. Gazvan, Enes b. Mâlik, Ebu Musa el-Eşarî, Abdullah b. Abbas, Muğire b. Şu’be, İmran b. Hüseyin, Ebu Zeyd el-Ensari gibi çok sayıda sahabinin yerleştiği Kûfe’nin ikiz kardeşi kabul edilen Basra şehri idi. Tabiîn neslinin önde gelen meşhur simalarından Hasan el-Basrî, Muhammed b. Sîrîn ve Katade gibi âlimler hep bu şehirde yetişmiş, ilmi faaliyetlerini burada devam ettirerek

yüzlerce öğrenci yetiştirmişlerdir. (Koçyiğit, 1997, s. 93-94) Abbasi hanedanının idareyi ele almasından sonra İkinci Abbasi halifesi Mansur tarafından sonraları kurulan Bağdat şehri, Selçuklular'ın siyasi hâkimiyetlerine ve daha sonra Moğollar'ın şehri tahrip etmelerine kadar merkez olma hüviyetini devam ettirmiştir. "Medînetü's-selâm" diye de anılan Bağdat şehri, tabîîn ve tebe-i tebîîn neslinden itibaren bütün İslami ilimlerin tedris edildiği önemli merkezlerden biri olmuştur. Sonradan kurulmuş bir şehir olmasına rağmen, Abbasilerin hükümet merkezi oluşu onu, zamanla diğer merkezleri gölgede bırakacak duruma getirmiştir. Hatta aşağıda kendisinden bahsedilecek "Nizamiye Medreseleri" olarak bilinen önemli ilim ve tedris merkezlerinin ilki de bu şehirde ortaya çıkmıştır. (Yardım, 1988, s. 129)

Öte yandan batı İslam coğrafyasında başta Mısır olmak üzere, Kurtuba, İşbiliye, Gırnata, Şatibiye gibi şehirler İslam dünyasında dikkatleri üzerine çeken birer kültür merkezleri olarak temayüz etmişlerdir. Bunlardan özellikle Mısır, daha Hz. Ömer döneminde fethedilmiştir. Mısır'ın fethiyle, diğer fethedilen bölgelerde olduğu gibi, buraya da çok sayıda sahabi gelip yerleşmiştir. Hiç şüphesiz o dönemde Mısır'da yerleşen ve buradaki medresenin başta gelen imamlarından en meşhuru Abdullah b. Amr b. As'dır. O dönemde Mısır'a gelmiş ve oraya yerleşmiş pek çok sahabi vardır ki es-Süyûtî bu konuya tahsis ettiği "Durru's-sahâbe fî men dehalâ Mısır'a mine's-sahabe" isimli eserinde Mısır'a gelmiş üç yüzü aşkın sahabeden bahsetmektedir. (Koçyiğit, 1997, s. 86-87, 96-97) Bütün bunlardan başka, o dönemde Şam, Yemen, Horasan, Buhara, Semerkant gibi eğitim öğretim müesseseleriyle çevresinin merkez şehri olmuş daha pek çok ilim merkezinin olduğu anlaşılmaktadır.

İlim (Hadis) Öğrenimi İçin Yapılan Yolculuklar: er-Rihle fî Talebi'l-Hadîs

Burada İslam'ın ilk asırlarında özellikle muhaddislerin başlattığı ve sürdürdüğü ilim/hadis yolculuklarına yer verilecektir. Hiç şüphesiz ilim uğrunda yapılan bu yolculuklar sadece hadis ilmi ile uğraşanlara, başka sözle muhaddislere has bir özellik değildi. Başta İslami ilimler olmak üzere, dil, edebiyat, felsefe, coğrafya gibi diğer ilim dalları için de bunların meraklılarınca bu türden yolculukların sürdürüldüğü bilinen bir husustur. Ne var ki, bunlardan hiçbirini başlangıçta hadis ilmi kadar geniş bir coğrafyayı kapsamamıştır.

Yukarıda da kısaca işaret edildiği üzere Hz. Peygamber'in ashabı, Hulefâ-i Râşidîn döneminden itibaren büyük bir artış gösteren fetih hareketleri ile birlikte ülkenin çeşitli bölgelerine dağılmışlardı. Mekke ve Medine'den ayrılıp, İslam coğrafyasının dört bir tarafına dağılan bu sahabilerin sayısı hakkında elimizde kesin bir veri bulunmamakla birlikte, bu konuda açık olan husus şudur ki, bu fetihlerle birlikte az olmayan bir sahabi topluluğu, doğuda Çin Seddi, batıda Kuzey Afrika'nın en uç noktası ile Avrupa'nın güney batısındaki bir bölümünü (Endülü's'ü) içine alacak şekilde genişleyen İslam coğrafyasının değişik bölgelerine dağılarak oralarda yerleşmiş bulunuyordu. Bu

sahabilerden her birinin kendilerine mahsus bir birikimi ve ilmi şahsiyeti vardı. Her birinin buldukları yerlerde kurulan medreseler üzerindeki fonksiyonları da birbirlerinden farklı idi. Bunun başlıca sebebi, bütün sahabilerin Hz. Peygamber'in yanında aynı süre bulunmamış olmaları ve buna bağlı olarak da onun söz ve fiillerini ya da diğer bir deyişle dine taalluk eden meseleleri aynı derecede bilmemeleri idi. Nitekim Hz. Peygamber'in yaşamı süresince onun yanından ayrılmayanlar, başka bir deyişle onunla sohbeti uzun süreler bulunduğu gibi, yanında az kalanlar, onunla çok kısa sohbet dönemi geçirmiş bulunan sahabiler de vardı. Bu tabii olarak Hz. Peygamber'e ait söz ve fiillerden, bir sahabinin bildiğini diğer bir sahabinin bilmemesi sonucunu doğurmuş, bu ise şu neticeye yol açmıştır: Bir sahabi hangi ülkeye gidip yerleşmişse, orada yalnız o sahabi tarafından bilinen ve rivayet edilen hadisler tanınmış, fakat o ülkeye uğramayan sahabilerin bildikleri hadisler orada meçhul kalmıştır. (Koçyiğit, 1997, s. 97-98) Dini metinlerin Kur'an dışındaki diğer kaynağını oluşturan hadislerin henüz tedvin edilmeden sahabe neslinin böylesine geniş bir coğrafyaya yayılmış ve oraya yerleşmiş olması hadislerin bir araya toplanması ve gelecek nesillere aktarılması için yeni bir durum ortaya çıkarmıştı. İşte bu durum, sahabe arasında önce küçük çapta da olsa, bir hareketin başlamasına yol açmıştır. Bu hareket, bir ülkede yaşayan bir sahabinin, bilmediği yahut Hz. Peygamber'den duymadığı bir hadisi, onu bilen, fakat başka ülkede yaşayan bir başka sahabiden öğrenmek için seyahat etmek (*rihle*) şeklinde ortaya çıktı. (Koçyiğit, 1997, s. 100) Zamanla daha da yaygınlaşan bu hareket, hadisi ilk kaynağından elde etme temel prensibine dayanan ve literatürde genel anlamda ilim tahsil etmek, daha özel olarak, hadis öğrenimi için yapılan yolculukları ifade eden *er-rihle fî talebi'l-hadîs* şeklinde bir kullanımın doğmasına yol açmıştır. Özellikle ikinci, üçüncü ve dördüncü hicri asırlarda yoğun bir şekilde yaşanan ve İslam tarihinde sonuçları bakımından en önemli ilmi faaliyetlerinden biri kabul edilen *rihle* hareketinin (ilim/hadis yolculuklarının), İslam tarihinde eğitim-öğretim hareketinin tarihsel izdüşümlerinden biri olması nedeniyle ayrıca üzerinde durulmasında fayda mülâhaza edilmektedir. Her ne kadar rihlenin günümüz yurt dışı yahut uluslararası öğrencilik harekâtlarından amaç, sonuç ve yapılaş tarzı bakımından farklı kalan pek çok yanı bulunsa da, bu kavramın genel anlamda ilim/hadis peşinde koşan kimselerin (özelde muhaddislerin) değişik bölgeler arasında ilim/hadis elde etme amacıyla yaptığı uzun ve meşakkatli yolculukları, yani bir bakıma eğitim-öğretim faaliyetini ifade etmesi ve bu yönüyle aralarındaki ortak bazı noktaların bulunması itibarıyla nazarı dikkate alınması gerekir.

Sözlükte, yola koyulmak, bir şeyin sırtına binmek anlamındaki Arapça *rahl* kelimesinden türeyen *rihle* sözcüğü, *er-rihle fî talebi'l-hadîs* şeklindeki terimsel kullanımında "hadis öğrenmek ve râvi hakkında bilgi edinmek için seyahate çıkma" anlamına gelmektedir. Aynı kökten türeyen *râhil*, bu yolculuğa çıkan kimseye; *rahhâle* ve *ruhle* ise bu maksatla çok yolculuk yapanlara denir. Rihle aynı zamanda muhaddislerle görüşmek, mevcut rivayetleri derlemek, hadislerle ilgili bilgilere ulaşmak amacıyla yapılan yolculukları da ifade eder (Hatiboğlu, 2008, s. 106).

Aslında dine taalluk eden bir şeyi öğrenmek amacıyla günlerce ve hatta haftalarca süren seyahatlerin (rihlenin) ilk uygulamaları Hz. Peygamber dönemine kadar gider. Hz. Peygamber hayatta iken, Medine'ye bir hayli uzak yerlerde oturan kabilelerden insanların gerek ferdi, gerekse de heyetler halinde onu tanımak veya yeni din hakkında sorular sormak ve İslam'ın tatbikatını öğrenmek maksadıyla yanına geldikleri, ihtiyaç duydukları bilgileri öğrendikten sonra kabilelerine dönüp oradakilere anlattıkları hep bilinen hususlardır. (Koçyiğit, 1997, s. 100) Bununla birlikte hemen

belirtilmesi gerekir ki, Hz. Peygamber döneminde yapılan yolculukların mahiyeti biraz değişti. Bu yolculuklarda bulunan kimseler her ne kadar bu vesileyle hadislerden nasiplerini almış olsalar da, yapılan yolculuklar genel bir mahiyet arz ediyordu. Diğer bir ifadeyle bunlar genelde İslam'ı kabul ve dinin esaslarını öğrenmeye yönelikti. (el-Hatîb, 2005, s. 175; Yardım, 1988, s. 139) Dolayısıyla rihlenin ilk uygulamaları olarak verilen bu örneklerin bu itibarla göz önünde bulundurulması gerekir.

Sahabe, tabiîn ve etbâu't-tâbiîn döneminde, onların yapmış oldukları yolculukların ise, özel bir gayeye matuf olduğu açıktır. Kaynaklarda bir sahabinin bilmediği veya Hz. Peygamber'den duymadığı bir hadisi öğrenmek yahut tereddüde düştüğü bir hadisten emin olmak için her türlü yolculuk meşakkatini göze alarak uzak bir ülkede yaşayan başka bir sahabinin yanına gittiğini gösteren pek çok rivayete rastlanmaktadır.² Tek bir hadis için dahi olsa sahabe arasında görülen bu türlü seyahatler tabiîn neslinin yetişmesinden sonra şüphesiz daha çok artmış, birçok ilim yolcusu, ilk kaynak olan ve değişik ülkelere yayılmış olan sahabeyi teker teker ziyaret ederek sadece bir hadis dinlemek veya dinlemiş olduğu bir hadisi zabt etmek, herhangi bir sahabeyle karşılaşarak yanında kalmak veya ondan hadis almak amacıyla uzun mesafeler katetmiştir. (el-Hatîb, 2005, s. 175; Koçyiğit, 1997, s. 101-102) Söz gelimi İbn Mâce'nin *Sünen*'inde yer verdiği şu rivayet o döneme ait çok sayıda örneklerden sadece birisidir. Hadisin râvisi Kesir b. Kays şöyle anlatmaktadır: Dimaşk mescidinde Ebü'd-Derdâ'nın yanında oturuyordum. Bu esnada bir adam onun yanına geldi ve "Ey Ebe'd-Derdâ! Senin Peygamber'den rivayet ettiğini işittiğim bir hadis için Rasulullah'nın şehri olan Medine'den geliyorum" dedi. Ebü'd-Derdâ ona: "Ticaret yahut başka bir iş için gelmedin mi? diye sordu. Adam "hayır" deyince Ebü'd-Derdâ ona şu cevabı verdi: Ben Rasulullah'ı şöyle buyururken işittim; "Her kim ilim elde etmek için bir yola koyulursa, Allah ona cennet yolunu kolaylaştırır. ...Gerçekte âlim kimsenin âbid kişiden üstünlüğü ayın diğer yıldızlardan üstünlüğü gibidir. Muhakkak ki, âlimler peygamberlerin varisleridir. Ne var ki peygamberler miras olarak ne dinar ne de dirhem bırakırlar; onların bıraktıkları yalnız ilimdir. Bu itibarla kim, onu alırsa tam bir hisse almış olur." (İbn Mace, 1982. s. 384)

O dönemde bu tür yolculuklar özellikle muhaddisler için kaçınılmaz bir hal almış, çok yolculuk yapmak bir muhaddisin önemli bir özelliği sayılmıştır. Bu yolculuklar nedeniyle olmalı ki, onların biyografilerine dair telif edilen eserlere baktığımızda, birçok muhaddisin memleketi tespit edilirken, sık sık şöyle ifadelerle rastlanır: "...Mekkiyyün, sümme'l-Yemeniyyü, sümme'l-Mısıriyyü, sümme'l-Küfiyyü, sümme'l-Basriyyü..." Yani falan kimse Mekkelî, Yemenî, Mısırlı, Küfeli ve Basralı'dır. Bu ifadeler onların hadis tahsili için dolaştıkları memleketleri ve her birisinde oraya nispet edilecek kadar birkaç sene kaldıklarını dile getirmektedir. (el-Hatîb, 2005, s. 180; Yardım, 1988, I, s. 143) Ömrünün on altı yılından fazlasını bu yolculuklarda geçirdiği söylenen ünlü hadis âlimi Buhârî'nin (ö. 256/870) sadece dolaştığı beldelerin isimlerini bile zikretmek, o dönemde rihlenin ulaştığı boyutları göstermesi açısından örnek olarak yeterli olacaktır. Şöyle ki, kaynakların verdiği bilgiye göre Buhârî on yaşına doğru hadis tahsiline başlayınca, Buhara'daki muhaddislerden hadis öğrenmeye başlar. On altı yaşına geldiği zaman ailesi ile birlikte hacca gider, ancak hac sonrası ailesi memleketine döndüğü halde kendisi Mekke'de kalır. Burada önemli âlimlerden ilim tahsil ettikten sonra bu maksatla çeşitli ilim merkezlerini dolaşmaya başlar. Bunlardan Bağdat'a

² Bu konuda detaylı bilgi için Hatîb el-Bağdâdî'nin özel olarak bu konuya dair telif ettiği er-Rihle fi talebi'l-hadîs isimli kitabına bakılabilir.

sekiz defa gittiği ve oradaki muhaddislerden istifade ettiği, aynı şekilde birkaç defa Belh'e ve Dimaşk'ta bulunduğu söylenir. Bu merkezlerden Hicaz'da altı ay kalmış, Humus'a gitmiş, Kufe'ye birkaç defa seyahat ederek buradaki muhaddislerden hadis dinlemiştir. Aynı şekilde Medine'de, iki de defa gittiği Mısır'da bazı hocalardan hadis tahsil etmiştir. Beş yıldan fazla kaldığı Nişapur'da hem ders okutmuş, hem de buradaki hadis hafızlarından faydalanmıştır. Nişapur'dan Merv'e geçmiş ve en sonunda memleketine geri dönmüştür. (el-A'zamî, 1992, s. 368-369)

Dolayısıyla ister dine taalluk eden bir şeyi öğrenmek için olsun, isterse de bir tek hadis için bile olsun, sahabe ve tabiîn döneminde devam eden bu ilim yolculukları sonraki nesillerde daha da fazlaşmış, özellikle II-IV. (VIII-X.) yüzyıllarda en hareketli devirlerini yaşamıştır. Hatiboğlu, 2008, s. 107) Hadislerin hicri ikinci ve üçüncü asırlarda büyük ölçüde hadis külliyatı şeklinde derlenmiş olmasından sonra da kısmen sürdürülen bu geleneğin, V. (XI.) asrın ortalarından itibaren medreselerin açılması, ardından bir asır sonra darülhadislerin teşekkül etmesiyle artık büyük ölçüde sona erdiği söylenebilir. (Hatiboğlu, 2008, s. 107).

Bu itibarıyla bu yolculukların İslam dünyasındaki ilmi hareketliliğin oluşum ve gelişiminde katkısı çok olmuştur. Öncelikle kaydetmek gerekir ki fetihler dolayısıyla dünyanın farklı yerlerine dağılmış olan sahabilerin bildiği hadisler büyük ölçüde rihleler sayesinde dağınıklıktan ve yok olmaktan kurtulmuştur. Böylece hadis külliyatı oldukça erken dönemlerde derlenip toplanmış, sadece bir kişinin bildiği bir hadis topluma mal edilmiştir. Sadece hadis alanıyla sınırlı olacak şekilde bile değerlendirildiğinde bu yolculukların, rivayet edilen herhangi bir hadisin farklı rivayet yollarını tespit etme açısından da büyük bir faydası olmuştur. Bu yöntemle tek bir hadisin çok sayıda tarihine ulaşmak, bilinmeyen rivayetleri elde etmek imkânı yakalanmış, hadis ilmi terimiyle söylemek gerekirse âlî isnada (rivayetın kaynağına en kısa yoldan ulaşma) sahip olmak, bazı sebeplerden dolayı zayıf kabul edilen bir hadisin başka rivayet yollarını bularak onu takviye etmek, olayı bizzat yaşamış sahabe yahut ondan edinilmiş bilgiye ulaşip hadislerin vürûd sebeplerini öğrenmek, râvilerin hayatlarıyla ilgili bilgilere ulaşmak bu sayede mümkün olmuştur. (el-Hatîb, 2005, s. 180; Hatiboğlu, 2008, s. 107). Nitekim bu seyahatlerle öğrenciler farklı ilim adamları ile görüşme ve onlarla bilgi alışverişinde bulunma imkânı yakalamıştır. Bu vesile ile öğrenciler hocalarının hayatlarını da tespit etmiş, neticede İslam medeniyetinde tabakat, tezkire, nakd-i ricâl, terâcim, vefeyât, menakıb gibi çeşitli isimler altında telif edilen biyografik eserler ortaya çıkmıştır. (Yardım, 1988, s. 146)

Rihlelerin konumuz açısından dikkat çeken en önemli yönlerinden biri de hiç şüphesiz İslam ülkeleri arasında bağların kuvvetlenmesinde ve kültür birliğinin sağlanmasında yaptığı katkılardır. Zira rihleler sayesinde, nesiller arasında güçlü bir iletişim kurulmuş ve bilgilerin sağlam bir şekilde sonraki nesillere aktarılmasında bunların önemli rolü olmuştur. (Hatiboğlu, 2008, s. 107). Diğer taraftan ilim öğrenmek için oldukça uzak yolculuklar yapan ve çok fazla yer dolaşan bu seyyahlar, İslam coğrafyası içerisindeki köyler, kasabalar, şehirler ve memleketler hakkındaki tarihi ve coğrafi bilgileri de kaydetmeyi ihmal etmemiş, bu yönüyle de geriye zengin bir miras bırakmışlardır. (Yardım, 1988, I, s. 146)

Sonuç olarak hadis ilmi bağlamında bile olsa bütün bu yolculukların sadece hadis veya rivayet toplamaktan ibaret olmadığı, bunun dışında başka hedef ve sonuçlarının bulunduğu rahatlıkla söylemek mümkündür. Bu bağlamda söz konusu seyahatlerin temel hedeflerinden bir diğerinin, iyi bir hadis öğrenimi görme amacına matuf olduğu söylenebilir. Zira iyi bir eğitim alma, kaliteli bir öğretim kurumuna intisap, tanınmış hocalardan ders almak vb. sâikler tarihi süreç içerisinde her zaman insanların buldukları yerlerden değişik bölgelere seyahatlere çıkmalarına neden olan tarihsel gerçekliklerdir. Nitekim günümüzde de yoğun bir şekilde yaşanmakta olan yurt dışı eğitim yahut uluslararası öğrencilik hareketinin de temelde bu amaç doğrultusunda gerçekleştiği görülür.

Kaynakça

1. el-A'zamî, M. Mustafa. "Buharî Muhammed b. İsmail". Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA). 1992. VI. s. 363-372.
2. el-Bağdâdi, Hatib. er-Rihle fi talebi'l-hadis. Beyrut. 1395/1975.
3. el-Hatîb, Muhammed Accâc. Sünnetin Tespiti. çev. Mehmet Aydemir. İzmir. Yeni Akademi Yayınları. 2005.
4. Hatipoğlu, İbrahim. "Rihle". Diyanet İslam Ansiklopedisi (DİA). 2008. XXXV. s. 106-108.
5. Hitti, K. Philip. Siyasi ve Kültürel İslam Tarihi. çev. Salih Tuğ. İstanbul. İFAV. 1995. I-II.
6. Hizmetli, Sabri. İslam Tarihi-İlk Dönem. Ankara. Ankara Okulu. 2001.
7. İbn Mace, Sünen-i İbn Mâce Tercümesi ve Şerh. çev. Haydar Hatipoğlu. İstanbul. Kahraman Yayınları. 1982. I.
8. Kahraman, Hüseyin. Kûfe'de Hadis (İlk Üç Asır). Bursa. Emin Yayınları. 2006.
9. Koçyiğit, Talat. Hadis Usulü. Ankara. Türkiye Diyanet Vakfı. 1997.
10. Yardım, Ali. Hadis, İzmir. Acargil Matbaası. 1984. I.

İSLAM MEDENİYETİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLİK: RİHLE ENSTİTÜSÜ

UDEF
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
ACADEMIC STUDIES

İSLAM MEDENİYETİ PERSPEKTİFİNDEN ULUSLARARASI ÖĞRENCİLİK: RİHLE ENSTİTÜSÜ

UDEF
AKADEMİK ÇALIŞMALAR
ACADEMIC STUDIES